

Vem utser allmänhetens företrädare i Mediernas Etiknämnd – och vilka väljs?

Av Torbjörn von Krogh¹

Under åren 1970–2024 har 264 personer tjänstgjort som ordförande, ledamöter och suppleanter inom klagonämnden PON/MEN². Av dessa var 101 utsedda som representanter för allmänheten. Vilka var de, vem utser dem – och varför?

När Pressens opinionsnämnd, PON, bildades 1916 var den först i sitt slag i världen. Den bestod av tre ledamöter som företrädde Svenska Tidningsutgivareföreningen, Svenska Journalistförbundet och Publicistklubben. Ursprungligen var tanken att en allmänt aktad publicist skulle fungera som ordförande, men under Första världskrigets splittring mellan de tidningar som höll på Storbritannien och de som föredrog Tyskland hittade man ingen kandidat som alla kunde enas kring. Ordförande blev i stället en jurist i hög ställning. Och så fungerade PON fram till och med 1969.

Allmänhetens pressombudsman

1970 förändrades det medieetiska systemet i grunden. Sverige fick sin första pressombudsman, med tillägget att det skulle vara just *allmänhetens* ombudsman - inte pressens. Allmänheten skulle också representeras i opinionsnämnden med två ledamöter som tillsammans med juristordförandens utslagsröst i teorin skulle kunna bilda en majoritet gentemot pressens tre ledamöter.

Två skäl anges allmänt inom forskningen för att bredda sammansättningen av en klagonämnd för pressen med representanter utanför branschen: att höja nivån på argumenten i värderingen av klagomål och/eller att höja nämndens anseende i offentligheten (Rössland, 1995; Raaum, 2003).

I Sverige dominerade det senare motivet utifrån en hård kritik mot journalistiken framför allt i den snabbt växande kvällspressen och en misstro till pressens förmåga att själva hantera övertramp. Ett förtäckt hot spelade också in. De regerande Socialdemokraterna hade 1967 motionerat om behovet av ett statligt komplement till en i deras ögon blek och kraftlös opinionsnämnd med alldeles för långa handläggningstider.

”Psykologiskt värdefullt”

Pressens organisationer startade snabbt egna utredningar för att undvika en hotande politisk styrning. Tidningsutgivarnas kommitté föreslog att två företrädare för allmänheten skulle ingå som ledamöter i nämnden: ”Inte minst med hänsyn till de energiska reformkrav som rests från personer utanför pressen vore det psykologiskt

¹ Torbjörn von Krogh är medieforskare, fil dr, och tidigare chefredaktör för Pressens Tidning samt föreståndare för Institutet för mediestudier. Han har bl a skrivit om medieetikens historia (2016) och Allmänhetens pressombudsmans historia (2019).

² Sammanräkningen bygger på uppgifter i Bergling, von Krogh och Nejman (2009) samt i PO/PON:s och MO/MEN:s årsberättelser 2009–2023.

värdefullt om nämnden kunde förstärkas med företrädare för allmänheten” (von Krogh, 2009).

Sverige var inte först med att ta in externa representanter. I Storbritannien breddades deras Press Council med en minoritet externa medlemmar 1963. När Opinionsnämnden för massmedier startade i Finland 1969 var en tredjedel av ledamöterna representanter för allmänheten. Norge följde efter 1972 medan Danmark dröjde till 1992. Extern kritik mot pressen och höjd legitimitet för självsaneringen var över lag de bärande argumenten.

”Förankring hos allmänheten”

Tidningsutgivarna, Journalistförbundet och Publicistklubben blev 1969 alltså överens om att ta in företrädare för allmänheten i Pressens opinionsnämnd. Kruket var hur de skulle utses.

Själv kunde de inte göra det, tal om vänskapskorruption skulle kunna spira vilket skulle sänka förtroendet för nämnden. Ett syfte med de nya ledamöterna var ju att de skulle vara fristående från nyhetsmedierna.

I början tänkte man sig att Statens konsumentråd (en föregångare till Konsumentverket) skulle utse representanterna, men det låg för nära staten. Sedan de politiska partierna, men de var för nära politiken.

Till slut enades man om att en av riksdagens tre justitieombudsmän, JO, och Advokatsamfundets ordförande skulle sköta urvalet. För att anta uppdraget begärde JO och Advokatsamfundets ordförande skriftliga urvalskriterier. I stadgarna för den nya opinionsnämnden skrev huvudmännen därefter in att de som utses ”skall ha förankring hos allmänheten, företrädesvis genom anknytning till det fria folkbildningsarbetet och andra folkrörelser, till arbetsmarknadens parter, till konsument- och näringslivsorganisationer och liknande samt att de icke får stå i beroendeförhållande till tidningsföretag eller till pressens organisationer”.

Allmänhetens pionjärer

JO och Advokatsamfundets ordförande bad om namnförslag från en rad olika intresseorganisationer och i december 1969 tillkännagav man vilka sex pionjärer, två ledamöter och fyra suppleanter, som valts.

De ordinarie ledamöterna var informationschefen på Kooperativa förbundet Olof Moback (föreslagen av KF) och riksdagsledamoten för Folkpartiet Jan-Erik Wikström (föreslagen av Sveriges frikyrkoråd).

Suppleanterna var förbundsordföranden för Sveriges husmodersföreningars riksförbund Gullan Brännström (föreslagen av samma riksförbund), rektorn för Wendelsbergs folkhögskola Hilding Friman (föreslagen av Sveriges nykterhetssällskaps representantförsamling), ordförande för Fastighetsanställdas förbund Roland Larsson (föreslagen av Landsorganisationen, LO) och direktör Gunnar Lindström (föreslagen av Svenska Arbetsgivareföreningen, SAF).

Med Gullan Brännström trädde för första gången en kvinna in i Pressens opinionsnämnd, enligt samtida pressreferat.

Under 1970- och 1980-talen hade Sveriges Industriförbund och SAF en kontinuerlig närvaro i PON. Ofta var det personer som även var engagerade i organisationer som

Röda Korset, Hem och Skola och Svenska Skidförbundet. Denna representation har minskat. I stället har exempelvis framgångsrika entreprenörer tagit plats i nämnden (jfr Ahlquist och von Krogh, 2024).

Efter 20 år slopade huvudmännen hänvisningen till specifika organisationer och det stadgades att allmänhetens företrädare ”skall vara aktade medborgare med bred samhällserfarenhet” som inte står i något beroendeförhållande till pressen.

Det som skett därefter är att orden ”aktade medborgare” har försvunnit och att formuleringen i stadgarna för Mediernas Etiknämnd nu lyder:

”Dessa representanter för allmänheten ska representera en bred samhällserfarenhet och de får inte stå i beroendeförhållande till ett massmedium som är ansluten till det medieetiska systemet.”

Dessutom har JO-ämbetet utökats från tre till fyra ombudsmän och 1986 utsågs en av dem till ChefsJO. Sedan dess är det ChefsJO och Advokatsamfundets ordförande som tillsammans utsett allmänhetens företrädare i Pressens opinionsnämnd (t o m 2019) och Mediernas Etiknämnd (fr o m 2020).

Allmänhetens 101 företrädare

Jag har studerat vilka som varit allmänhetens företrädare 1970–2024 utifrån de två faktorer som enkelt går att utläsa ur källmaterialet – kön och yrke.³ För att något kunna följa utvecklingen över tid har jag delat in dem som utsetts i tre ungefär lika långa perioder: 1970–1987, 1988–2005 och 2006–2024.

Uppdelningen visar att den tidigare sneda fördelningen mellan kvinnliga och manliga representanter blivit jämnare över tid. Den visar också att antalet fackliga företrädare minskar medan antalet advokater och disputerade akademiker ökar. Direktörer utgör den största eller näst största gruppen under hela perioden.

Kvinnor och män

Under hela perioden (med 101 personer) har 37 kvinnor och 64 män varit allmänhetens representanter.

1970–1987 (29 personer) var fördelningen 7 kvinnor (24 procent) och 22 män (76 procent).

1988–2005 (29 personer) ändrades fördelningen av utnämningarna till 11 kvinnor (38 procent) och 18 män (62 procent).

2006–2024 (43 personer⁴) fortsatte utjämningen och 19 kvinnor (44 procent) samt 24 män (56 procent) utsågs att företräda allmänheten. De senaste åren har fördelningen i nämnden varit ca 50/50.

Dominerande yrken

De oftast förekommande titlarna under hela perioden 1970–2024 (101 personer) är:

1. Direktör	26
2. Professor/docent	15
3. Advokat	13
4. Förbundsordförande	5

³ Faktorer som ålder, hemort och inkomst skulle kräva en arbetsinsats som ligger utanför ramen för denna artikel. Med yrke avses här den titel som anges i PON:s och MEN:s årsberättelser.

⁴ I början av perioden kunde företrädare sitta mer än sex år i nämnden. Antalet företrädare utökades från 6 till åtta efter några år och från åtta till tolv (sex ledamöter och sex suppleanter) 2002.

5. Präst (inkl domprost o biskop)	4
Generaldirektör	4
7. Riksdagsledamot	3
Konsult	3
9. Ombudsman	2
Lantbruksdirektör	2
Generalsekreterare	2
Författare	2
Rektor	2
Civilekonom	2

På delad femtonde plats kommer sedan 16 olika yrkesbeteckningar: avdelningschef, chef, folkbildare, förbundsdirektör, jur. kand, jämställdhetsexpert, myndighetschef, pol. mag, redaktör, regissör, specialistläkare, styrelseordförande, terapeut, verksamhetschef, verksamhetsutvecklare och överveterinär.⁵

Period I: Yrken 1970–1987

Under denna period dominerade förfarandet med namnförslag från olika intresseorganisationer utan bindningar till pressen och dess organisationer.

Direktör	10
Förbundsordförande	3
Riksdagsledamot	3
Ombudsman	2
Lantbruksdirektör	2
Advokat	1
Avdelningschef	1
Förbundsdirektör	1
Generaldirektör	1
Pol mag	1
Präst	1
Redaktör	1
Rektor	1
Styrelseordförande	1

Gruppen består av 29 personer. En tredjedel har titeln direktör, en tiondedel förbundsordförande och en tiondedel riksdagsledamot. Den senare kategorin kan synas förvånande med tanke på att systemet bildats utifrån en önskan om att vara fristående från det politiska systemet, men många riksdagsledamöter var vid denna tid också representanter för olika folkrörelser. Ethel Florén-Winther, M, satt inte längre i riksdagen när hon kom med i PON, men var ordförande för Husmodersförbundet Hem och Sanhälle. Gunnel Jonäng, C, och Jan-Erik Wikström, Fp var båda samtidigt ledamöter av PON och av riksdagen och dessutom engagerade i olika folkrörelser.

⁵ En närmare granskning av vad som döljer sig bakom benämningar som "chef", "avdelningschef", "verksamhetschef" och "myndighetschef" skulle leda till en mindre grov klassificering.

Titlar som förbundsordförande, förbundsdirektör och ombudsman kan kopplas till stadgarnas formulering om ”förankring hos allmänheten” i form av rörelser, parter och organisationer.

Period 2: Yrken 1988–2005

Instruktionen i stadgarna om att allmänhetens representanter företrädesvis ska ha en förankring i olika organisationer har tagits bort och ersatts av formuleringen om ”aktade medborgare med bred samhällserfarenhet”, fortfarande fristående från pressens sfär.

Direktör	7
Docent/fil dr	5
Advokat	5
Civilekonom	2
Etikkonsult	1
Folkbildare	1
Författare	1
Generaldirektör	1
Jur kand	1
Konsult	1
Myndighetschef	1
Terapeut	1
Verksamhetschef	1
Överveterinär	1

Gruppen består av 29 personer. Direktörerna utgör en fjärdedel och dominerar fortfarande. Men titlarna som hängde ihop med organisationer och partier har ersatts av akademiker och advokater. Förra perioden utsågs en advokat och inga akademiker, nu har de blivit tio.

En titel som står ut är ”folkbildare”, det är Sonia Sherefay som använder den om sig själv. Författare, föredragshållare och integrationskonsult i ett mångkulturellt samhälle är andra titlar som nämns på hennes LinkedIn-sida.

Nya områden som intecknas gäller bland andra författare, terapeut, etikkonsult och överveterinär.

Period 3: Yrken 2006–2023

För merparten av perioden är det fortfarande PON som gäller. Men 2020 omvandlades Pressens opinionsnämnd, PON, till Mediernas Etiknämnd, MEN. I MEN:s stadgar står att ”representanter för allmänheten ska representera en bred samhällserfarenhet och de får inte stå i beroendeförhållande till ett massmedium som är anslutet till det medieetiska systemet”. Det är samma instruktion som tidigare, bortsett från att ordet ”aktade” har slopats.

Professor	10
Direktör	9
Advokat	7
Präst	3

Förbundsordförande	2
Generaldirektör	2
Generalsekreterare	2
Chef	1
Författare	1
Jämställdhetsexpert	1
Konsult	1
Regissör	1
Rektor	1
Specialistläkare	1
Verksamhetsutvecklare	1

Gruppen består av 43 personer. Akademiseringen har fortsatt. Docenterna har blivit professorer och professorerna har gått om direktörerna i antal. Advokaterna håller ställningarna med 16–17 procent av titlarna, samma som under den förra perioden. Prästerna har återvänt och blivit både domprost och biskop. Nya titlar är regissör, jämställdhetsexpert, verksamhetsutvecklare och specialistläkare.

Förändringen över tid

Allmänhetens representanter har i stora drag förändrats från att bestå av företrädare för folkrörelser och arbetsmarknadens parter till personer med framträdande positioner inom vetenskap, juridik och näringsliv samt enskilda utövare inom exempelvis kultur, medicin och religion.

Förändringen beror på ett plan på ändrade instruktioner i stadgarna. Men de ändrade instruktionerna kan i sin tur ses som ett uttryck för en förändring av hur samhället fungerar och styrs.

Ett tidigare mera korporativt samhälle med starka organisationer som samverkat/förhandlat med statsmakten i utredningar och i samband med ny lagstiftning har till en del ändrat karaktär. Inslag av avreglering, privatisering, juridifiering och globalisering har lett till nya förhandlingsarenor och beslutsprocesser. Dessutom har åtskilliga utbildningar och yrken akademiserats.

Dagens beslutsfattare

De som idag utser allmänhetens representanter är ChefsJO Erik Nymansson (sedan 2021) och Advokatsamfundets ordförande Eva-Maj Mühlenbock (också sedan 2021). På en mejlfråga om de eftersträvar någon form av representativitet i sitt urval – exempelvis vad gäller fördelningen män–kvinnor, ung–gammal, stad–land, naturvetare–humaniora o s v – svarar de:

”Det är naturligtvis önskvärt att ha en någorlunda jämn fördelning utifrån de aspekter du nämner. Det tycker vi också att nämndens representanter, i någon mån, lever upp till.”

Tenderar den rådande sektorsuppdelningen att konserveras? Det vill säga att när en professor avgår så utser ni en annan professor? När en advokat avgår letar ni fram en ny advokat? När en direktör avgår ersätts hen av en ny direktör?

”Till viss del påverkas vi av det, mer utifrån att vi ser behovet av att ersätta en ledamot som haft en särskild samhällserfarenhet med en ledamot med ungefär samma

erfarenhet. Exempelvis erfarenhet från näringslivet. Det är dock inte samma sak som att en direktör ersätts av en annan direktör. Någon från en annan yrkesgrupp kan ha en god erfarenhet från näringslivet.”

Om arbetet med att hitta nya ledamöter berättar ChefsJO Erik Nymansson och Advokatsamfundets ordförande Eva-Maj Mühlenbock via mejl också att de inte utnyttjar sina kansliresurser eller använder söktjänster på nätet utan utgår från sina egna nätverk och själva kontaktar dem som utses. Inriktningen framgår tydligt, nämligen att ”ledamöterna tillsammans representerar en bred samhällserfarenhet”, vilket ju också är vad stadgarna föreskriver.

Referenser:

Ahlquist, Martin och von Krogh, Torbjörn (2024). ”Näringslivets etiska musketörer” i Ulrika Beck-Friis och Jonathan Lundqvist (red.) *Medieetik och offentlighet*. Stockholm: Institutet för mediestudier.

Bergling, Mikael, von Krogh, Torbjörn och Nejman, Fredrik (2009). Bilaga 6, *Vilka har suttit i PON, Ledamöter i Pressens opinionsnämnd 1969–2009*. Visby: Juridisk Reportagebyrå.

von Krogh, Torbjörn (2009). ”Så skapades PO” i Mikael Bergling, Torbjörn von Krogh och Fredrik Nejman *40 år av övertramp. PO/PON 1969–2009*. Visby: Juridisk Reportagebyrå.

von Krogh, Torbjörn (2016). *Medieetikens framväxt, funktion och framtid*. Lund: Studentlitteratur.

von Krogh, Torbjörn (2019). *Allmänhetens Pressombudsman 50 år*. Stockholm: Medieombudsmannen. <https://medieombudsmannen.se/app/uploads/2022/09/po-50-historia-digital.pdf>

Raaum, Odd (2003). *Dressur i pressen. Selvjustis I internasjonalt perspektiv*. Oslo: Universitetsforlaget.

Røssland, Lars Arve (1995). *Brød, sirkus og presse-etikk. Pressens faglige utvalg og allmennheten*. Bergen: Universitetet i Bergen.

Årsberättelser PO/PON och MO/MEN (2009–2024).

<https://medieombudsmannen.se/det-har-ar-medieombudsmannen/arsberattelser/>